[1]Степанов Ю.С. В трёхмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. – М., 1985; [2]Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – С. 15 – 21; [3]Там само. – С. 40. [4]Кузнецов А.М. Поле // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 380 – 381; [5]Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. – М., 1988; [6]Vossler K. Jeist und Kultur in der Sprache. Heideeberg, 1925. S. 116. – Цит. за : Философия культуры: становление и развитие. – Спб.: Лань, 1998. – С. 344; [7]Сепир Эдвард. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Перев. с англ. под ред. и с предисл. докт. филол. наук проф. А.Е. Кибрика. – 2-е изд. – М., 1992. – С. 130; [8]Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – С. 383 – 384; [9]Лук'янець В.С., Соболь О.М. Філософський постмодерн. - К., 1998. - С. 205.

О.А. Сєнічева, викладач

МОНОЛОГ-РОЗДУМ І МОЛОГ-СПОГАД ЯК ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В ТЕКСТІ

У статті аналізується внутрішнє мовлення, передане у формі невласне прямого мовлення на матеріалі україномовних, російськомовних та англомовних художніх текстів. Як своєрідні підтипи зображеного внутрішнього мовлення розглядаються в роботі монолог-роздум та монолог-спогад

The inner speech, presented in the form of non-personal direct speech on the Ukrainian, Russian and English materials of the literary texts is analyzed in the article. The monologu- reflection and monologue-memory are examined as the original subtypes of depicted inner speech.

Одним із пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень на сучасному етапі розвитку науки про мову є вивчення комунікативно-прагматичних аспектів використання мови, яка передбачає розгляд мови в реальних контекстах функціонування. Сучасні науковці намагаються вирішити питання про взаємодію розумових та лінгвальних чинників у процесах вербалізації комунікативних одиниць та текстів. Особливу **актуальність** у зв'язку з цим набуває дослідження внутрішнього мовлення (далі ВМ), сама специфіка

комунікативної семантики якого обумовлюється його спеціалізацією на вираження різного типу відношень прагматичного суб'єкта.

Метою цього дослідження є аналіз вживання ВМ в україно-, російсько- та англомовних художніх текстах середини XIX - початку XX століть. З'ясування зазначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: дослідити форми вираження ВМ, а саме: монолог-роздум і монолог-спогад; визначити їх статус і функції в лінгвістиці тексту.

Названою **проблемою** займалися Л.С. Виготський, У.А. Чейф, О.О. Леонтьєв, Т.В. Рябова (Т.В. Ахутіна), О.Р. Лурія, Ф.Б. Бацевич, О.С. Кубрякова та інші, які під вербалізацією розуміли низку послідовно пов'язаних етапів: 1) превербального та 2) вербального. Обидва етапи мають, на наш погляд, відношення і до встановлення засобів зв'язку ВМ у тексті. З цього приводу психолінгвісти стверджують, що текст як результат розумового процесу трансформується у свідомості реципієнта в певний смисловий конструкт, текстове вираження якого формується у ВМ.

Засоби вираження ВМ та його форми в тексті ще у процесі утворення, хоча вже склалася певна **традиція вживання ВМ**. Зокрема, про вживання ВМ у тексті писали І.В. Страхов[1], Ф.Б. Баєв[2]. Слід зауважити, що при цьому аналізувались більше психологічні та комунікативні характеристики ВМ, а не лінгвістичні. Так, О.А. Соколова[3] проаналізувала в названому аспекті форми вираження та функції невласне-прямого мовлення (далі НПМ), визначаючи ВМ як один із типів НПМ. У сучасній англомовній прозі типи та функції ВМ дослідила Г.Г. Ярмоленко[4]. До типів ВМ вона відносить вкраплення, внутрішній діалог та потік свідомості. Усі ці типи мають власні морфологічні, лексичні та синтаксичні характеристики, що дозволило Г.Г. Ярмоленко виділити ВМ як окремий тип викладу. Інакше кажучи, дослідницею розмежовуються сфери використання зображеного ВМ і НПМ. Думаємо, що саме таке ВМ є одним із форм НПМ.

Причинами вживання ВМ у тексті вважаємо наміри автора, а звідси й функції використання цього явища, що й обумовлює наявність 3 різних типів ВМ у художньому творі. Найбільш цікавим, на наш погляд, є так званий ***третій тип ВМ*** *(цей тип майже ніхто з сучасних лінгвістів не визнає) – ВМ, передане у формі невласне авторського мовлення.*

ВМ 3 типу вживається в україномовних, російськомовних і англомовних текстах, відрізняється більш тісною взаємодією

автора і героя, у відтворенні подій автор і герой беруть участь на рівних правах, часто замінюючи один одного. Тому ВМ постійно перехрещується з авторським і має меншу довжину, ніж у ВМ, яке представлене власне мовленням персонажа (ВМ 1 типу): 1. Між парубками він поводивсь звисока. Як же лучалося йому вийти на вулицю або піти куди на вечорниці, він зараз пускав їм ману в вічі. **Де, мов, ви бували? Що бачили? Що ви знаєте?.. Ось я був... отам і там!..** Та тоді почне верзти таке, як той москаль, що вернувся в рідне село по білету *(Мирний, 79). 2.* Вера Павловна даже вздумала: **здоров ли он?** Лопухов зашел посмотреть, не болен ли в самом деле. **Какое нездоров! продолжает дуться.** Лопухов приступил к нему настойчиво. Он, после долгих отнекиваний, начал говорить какой-то нелепый вздор… **Ясно было, что господин вломился в амбицию** *(Чернышевский, 166). 3.* **Her only gift knew people, almost by instinct,** she thought, walking on. Devonshire House, Bath House, the house with the china cockatoo, she had **seen I them all lit up once**; and remembered Sylvia, Fred, Sally Seton — such hosts of people; and dancing all night; and the wagons plodding past to market; and driving home across the Park. She remembered once throwing a shilling into the Serpentine. But everyone remembered; **what she loved was this, here, now, in front of her;** the fat lady in the cab**. Did it matter then**, she asked herself, walking towards Bond Street, did it matter that she must inevitably cease completely; all this must go on without her; did; she resent it; or did it not become consoling to believe that death **I ended absolutely? but that somehow in the streets of London, on the ebb and flow of things, here, there, she survived, Peter survived, lived in each other, she being part, she was positive, of the frees at home** *(Woolf, 38). Як бачимо, для ВМ 3 типу, характерна недовготривалість і постійне зміщення з мовленням автора. У цьому випадку НПМ служить для передачі ВМ героя, але не закінченого, яке послідовно розвивається, а неначе постійно проривається через авторську розповідь у вигляді окремих думок, здогадок. У зв'язку з цим зазначений тип ВМ формується, в основному, у межах авторської розповіді, а типовою формою синтаксичної побудови є та, яка рідко використовується для передачі ВМ 1 типу (це 1-2 коротких самостійних речення):* Он открывает глаза и вздрагивает. Он видит перед собой страшное, черное, выпачканное сажей лицо. **Кто это? Или что это?** Ему кажется, что он опять бредит *(Чехов, 384).*

У деяких випадках ВМ 3 типу є частиною складного речення, яке розпочате автором: *Паляник не любив панів, одначе знав, що* ***жінку трудно переговорити,*** *і тільки махнув рукою* (Нечуй-Левицький, 47). Інколи, після першого речення, розпочатого автором, йде ще одне – самостійне: *Їй здалось, що вона стоїть над шумом, на хисткій кладці:* ***або йти й топитись, або вертатись назад*** (Нечуй-Левицький, 61).

Для ВМ такого типу властиве вираження лише загальної точки зору героя без розгортання його в мовлення. З синтаксичної точки зору цей тип представляє органічну єдність з мовленням автора і не може бути без нього виділений без порушення зв'язного мовлення, тобто без руйнування речення. Найкрупнішою одиницею оформлення ВМ цього типу є речення.

Аналіз текстів показав, що в художньому тексті ВМ 3 типу має два підтипи вираження, а саме: монологи-роздуми та монологи-спогади.

Монологи-роздуми оформлюють внутрішні розміркування героя, для них не характерна настанова на комунікацію, вони є мовленнєвою формою внутрішньої роботи думки, засобом самопізнання і роз'яснення для себе різних життєвих питань. Вони також є формою моральних шукань діючих осіб. У таких монологах думка ще формується, виражається потреба осмислити питання, які хвилюють. Роздуми тісно пов'язані з попереднім викладом і характеризуються синсемантично. Цей підтип ВМ відрізняється різною довжиною синтаксичних одиниць, яка може виходити і за межі надфразної єдності. Кількість речень у структурі роздуму варіативна, при цьому міжфразовий зв'язок може бути водночас і асоціативним, і логіко-семантичним. У багатьох роздумах розвиток думки ускладнюється різними включеннями, що особливо характерно для роздумів діючих осіб у складних та важких ситуаціях, які вносять напруженість у психічний стан героя: *Я увидел его на перекрестке. Я, как увидел его, тотчас сказал себе: "****Эге! Нет, голубчик, ты не в департамент идешь, ты спешишь вон за тою, что бежит впереди, и глядишь на ее ножки". Что это за бестия наш брат чиновник! Ей-богу, не уступит никакому офицеру: пройди какая-нибудь в шляпке, непременно зацепит.*** *Когда я думал это, увидел подъехавшую карету к магазину, мимо которого я проходил. Я сейчас узнал ее: это была карета нашего директора. "****Но ему незачем в магазин****, – я подумал, –* ***верно это его дочка".*** *Я*

прижался к стенке. Лакей отворил дверцы, и она выпорхнула из кареты, как птичка. ***Как взглянула она направо и налево, как мелькнула своими бровями и глазами… Господи, боже мой! Пропал я, пропал совсем. И зачем ей выезжать в такую дождевую пору.*** *Утверждай теперь, что у женщин не велика страсть до всех этих тряпок. Она не узнал меня, да и я сам нарочно старался закутаться как можно более, потому что на мне была шинель очень запачкана и притом старого фасона. Теперь плащи носят с длинными воротниками, а на мне были коротенькие, один на другом; да и сукно совсем не декатированное. Собачонка ее, не успевши вскочить в дверь магазина, осталась на улице. Я знаю эту собачонку. Ее зовут Меджи. Не успел я пробыть минуту, как вдруг слышу тоненький голосок: "Здравствуй, Меджи!"* ***Вот тебе на! Кто это говорит?*** *Я обсмотрелся и увидел под зонтиком шедших двух дам: одну старушку, другую молоденькую; но они уже прошли, а возле меня опять раздалось: "Грех тебе, Меджи!"* ***Что за черт!*** *я увидел, что Меджи обнюхивалась с собачонкою, шедшею за дамами. "****Эге!*** *– сказал я сам себе,* ***– да полно, не пьян ли я? Только это, кажется, со мною редко случается****". – "Нет, Фидель, ты напрасно думаешь, – я сам видел, что произнесла Меджи, – я была, ав, ав! Я была, ав, ав, ав! очень больна".* ***Ах ты ж, собачонка!*** *Признаюсь, я очень удивился, услышав ее говорящею по-человечески. Но после, когда сообразил все это хорошенько, то тогда же перестал удивляться* (Гоголь, 154-155).

Ще більше виражена складність структури цього підтипу змальована в ситуаціях, для яких характерна все більш зростаюча напруженість і драматизм психічного стану діючих осіб. Розвиток думки в таких випадках ускладнюється сильними переживаннями, великою кількістю асоціацій, що виникають під час роздумів, репліками з приводу безпосередніх зовнішніх вражень, причому всі ці процеси не тільки перемежовуються та чергуються, але взаємодіють між собою, підсилюючи лейтмотив психічного стану. Хаотичність зміни думок та почуттів є в таких ситуаціях лише удаваною. У дійсності компоненти внутрішнього монологу-роздуму при всій розрізненості його психічного змісту зливаються в цілісну єдність, що ще більше підсилює емоційність домінуючого психічного стану: ***How he scolded her! How they argued!*** *So she would still find herself arguing in Sc. James's Park, still making out that she had been right – and she had too* ***– not to marry him. For in marriage a little***

license, a little independence there must be between people living together day in day out in the same house; which Richard gave her, and she him. (Where was he this morning, for instance? Some committee, she never asked what.) But with Peter everything had to be shared; everything gone into. And it was intolerable, and when it came to that scene in the little garden by the fountain, she had to break with him or they would have been destroyed, both of them ruined, she was convinced; though she had borne about with her for years like an arrow sticking in her heart the grief, the anguish; and then the horror of the moment when someone told her at a concert that ha had married a woman met on the boat going to India! Never should she forget all that! Cold, heartless, a prude, he called her. Never should she understand how he cared. But those Indian women did presumably – silly, pretty, flimsy nincompoops. And she wasted her pity. For he was quite happy, he assured her – perfectly happy, though he had never done a thing that they talked of; his whole life had been failure. *It made her angry still* (Galsworthy, 83).

Ускладнення структури розумово-мовленнєвого процесу досягається не тільки включенням до нього зовнішніх вражень, але й шляхом його внутрішнього членування, внаслідок чого у структурі роздуму може використовуватись діалог: персонаж веде розмову зі своїм внутрішнім голосом. Внутрішній голос характеризується автором не тільки в його пізнавальному значенні, але й як носій моральної самосвідомості діючих осіб у формі розуміння нового почуття, яке ще досить важко сформувати розумом. Іноді у внутрішньому голосі проявляється практичне почуття життєвих відношень або продумані узагальнені слова. Такий підтип ВМ автор використовує для зображення психічних станів персонажів, коли вони приймають рішення, пов’язані з боротьбою мотивів.

У монологах-роздумах вербальне вираження думки сполучається з її образною основою, тому образний і логічний компоненти пізнання виступають у різних випадках у неоднаковому взаємозв’язку. У деяких роздумах наочні образи представляють початковий ланцюжок і основу наступних суджень, у інших – вони входять до процесу роздуму і, об’єднуючись з ним, стають своєрідним наочним поясненням теоретичної думки. У деяких внутрішніх монологах-роздумах образне мислення стає панівним і при цьому значення образів підвищується в їх узагальненому пізнавальному значенні.

Цей підтип ВМ має відмінності у структурно-функціональних особливостях порівняно з іншими видами. Автором можуть бути зображені монологи-роздуми як зв'язані логічно-послідовні розміркування в розгорнутій вербальній формі, вони за параметрами синтаксичної структури стоять ближче до внутрішнього монологу, ніж до вкраплень. До контексту включаються за допомогою авторських уводжуваних ремарок. У ролі дієслів, які включають ВМ, використовуються дієслова мислення, що відрізняє ВМ від ЗМ. Ці дієслова вказують на роздуми однієї особи (*сказал себе, думал, think, tell oneself , думав, міркував*). Поряд з цим можуть вживатися дієслова, які імпліцитно показують процес розмірковування: у англійській мові – *Nonsense, nonsense! She* ***cried to herself****, pushing through the swing doors of Mulberry's the florists* (Woolf, 41); у російській мові – *Он молчал все время обеда и, щурясь и морщась, глядел кругом себя или, остановив глаза, с видом совершенной рассеянности, потирал пальцем переносицу. Лицо его было уныло и мрачно. Он,* ***казалось, не видел*** *и* ***не слышал*** *ничего, происходящего вокруг него, и* ***думал*** *о чем-то одном, тяжелом и неразрешенном* (Толстой, 405).

Особливості лінгвістичної структури уводжуваних авторських висловів виконують функцію прагматичної настанови звернути увагу читача на роздуми персонажа й тим самим – на характеристику його психічного стану. При цьому уводженні слова можуть знаходитися як у препозиції, так і в постпозиції. Препозитивна дистрибуція таких слів сконцентровує більшу увагу читача на перехід до плану героя. Внаслідок постпозиційної дистрибуції уводжуваних висловів переключення до плану персонажу усвідомлюється вже після того, як воно відбулося. Такі роздуми дуже схожі з вкрапленнями, однак у вкрапленнях персонаж самостійно, по-своєрідному, внутрішньомовленнєво коментує позиції внутрішнього плану.

Своєрідною формою внутрішніх монологів є роздуми у формі класифікованого переліку аргументів, що надає розміркуванням специфічної наявності і показує мотиви-аргументи, що протидіють один одному. У деяких випадках такі монологи-роздуми будуються як двочленні альтернативи. В.І. Страхов із цього приводу наводить як приклад відомий всім монолог Нехлюдова, який показує його нерішучість в обговоренні важливого для нього питання[3].

Узагалі в монологах-роздумах діючі особи відходять від прийомів чіткого логічного роздуму й застосовують більш безпосередню емоційно забарвлену форму роздуму, у чому проявляється не тільки логічний роздум, але й розуміння почуттям.

Монологи-роздуми легко вичленуються з контексту через зміни в синтаксичній будові, а також через зміни лексико-семантичного складу. Основним типом речення є складні речення, які перемежовуються з вкрапленнями, для яких характерна еліптичність, односкладність, неповнота. Уводження вкраплень до структури роздуму використовується автором для зосередження уваги читача на суб'єктивній оцінці або рішенні героя. Така тенденція характерна й для внутрішніх монологів, і для монологів-спогадів.

Як один із підтипів ВМ 3 типу ми виділяємо також **монолог-спогад**. Розвиток думки в таких монологах пов'язаний зі зміною і перетворенням його образних компонентів, слово виконує при цьому функцію фіксації і регулювання образів. Тому автором використовуються форми взаємодіючих спогадів та мрій, у яких наочні уявлення відрізняються чіткістю, почуттєвою живістю і яскравістю, вираженою емоційною тональністю: ***The greatest opera-goes of his day! There was no opera now! That fellow Wagner had ruined everything; no melody left, nor any voices to sing it. Ah! The wonderful singers! Gone!*** *He sat watching the old scenes acted, a numb feeling at his heart* (Galsworthy, 34). Автор за допомогою монологів-спогадів не тільки вказує на наявність у свідомості персонажа різних образів, але й зображує багато деталей його психологічної характеристики, якості та кількості образів, їх розвитку та динаміки, досягаючи глибокої впливової взаємодії на читача. Поряд із рівним розвитком розумового процесу і послідовною зміною образів характеризується їх бурхливий рух та ускладнений хід процесу образного мислення, спогадів. Використовуючи монолог-спогад, письменник може показати характерологічну функцію ВМ. Такі монологи не однакові. Деякі з них охоплюють лише окремі епізоди біографічної історії персонажів. У інших – пожвавлюється ціла смуга життя, що вносить у зображення характеру нові важливі штрихи: ***No, the words meant absolutely nothing to her now.*** *She could not even get an echo of her old emotion. But she could remember going cold with excitement, and doing her hair in a kind of ecstasy (now, the old feeling began to come back to her, as she took out her hairpins, laid then on the dressing-table, began to do her hair), with the rooks flaunting up and*

down in the pink evening lights, and dressing, and going downstairs, and feeling as she crossed the hall ***if it were now to die' there now to be most happy*** (Woolf, 60-61). У наведеному прикладі головна героїня згадує про деякі епізоди свого життя, причому характер спогадів має пожвавлену емоційну напруженість, на що вказують авторські ремарки (*old emotion, could remember, old feeling, crossed*).

Ще більш значеннєві монологи-спогади у формі синтетичних оглядових картин, які представляють біографічний аспект характеру. Такі монологи наповнені множинністю значеннєвих подробиць, вони немов перенасичені спогадами, які однак не повертають у минуле, а переломлюються через інтереси і портрети діючих осіб у теперішньому, дозволяючи краще осмислити його: *Князь Андрей видел уже ясно растерянное и вместе озлобленное выражение лиц этих двух людей, видимо не понимавших того, что они сделали. "****Что они делают?*** *– думал князь Андрей, глядя на них: –* ***зачем не бежит рыжий артиллерист, когда у него нет оружия? Зачем не колет его француз? Не успеет добежать, как француз вспомнит о ружье и заколет его"*** (Толстой, 355).

Відмінність в об'єктах зображення, як показали спостереження, визначає певні мовні засоби, які характерні для аналізованого підтипу ВМ. Монолог-спогад схожий за способом включення в розповідь, за будовою довжини речень, у пунктуаційно-графічному оформленні з потоком свідомості та монологом-роздумом. Спогади характеризуються різною довжиною речень і за цим параметром стоять ближче до потоку свідомості, ніж до монологу-роздуму. Поява в тексті цього підтипу ВМ пов'язана із зображенням свідомості в момент її пасивності. Думка не контролюється персонажем, це призводить до скорочення розміру речень і спрощення їх структури через існування певної залежності між змістом тексту й розподілом у ньому простих і складних речень. Перевага складних речень орієнтована на відображення психічної діяльності, відсутність напруженої роботи думки граматично знаходить вираження у простих синтаксичних структурах. Аналіз речень свідчить, що серед простих речень домінуючими є неповні та односкладні. Специфіка досліджуваного підтипу ВМ виявляється не тільки в поширенні структурних типів речень, але й у частотному співвіднесенні повних і еліптичних структур.

Включення монологу-спогаду до розповіді здійснюється завжди за допомогою уводжуваної ремарки *типу згадав, у пам'яті*

промайнуло (укр.), вспомнил, в памяти всплыли образы (рос.), remember, cross *(англ.),* яка вказує на розумову діяльність, підкреслює несвідомий характер деяких психічних процесів, художнім аналогом яких є спогади. Однак зв'язок автора і персонажа переданий у формі НПМ. Цей підтип ВМ має також спеціальне пунктуаційно-графічне оформлення речень.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що в художньому тексті зображене ВМ орієнтоване на відтворення процесу мислення із перспективи персонажа, є способом саморозкриття героя та специфічною естетичною формою передачі його точки зору. Відкриваючи перед читачем внутрішній світ героя, воно дає можливість зрозуміти механізм його зовнішніх дій, визначити внутрішній монолог-роздум та монолог-спогад як форми зображення ВМ. Наявність цих форм у всіх аналізованих мовах дає підстави для визначення їх як універсальних текстових категорій.

Продовження дослідження дає можливість для **перспективного вивчення** типологічної параметризації ВМ, а також для з'ясуванння когнітивних процесів під час породження і сприймання нової інформації.

[1]Страхов И.В. Психология внутренней речи. – Саратов, 1969; [2]Баев Ф.Б. К вопросу о зависимости функциональных особенностей внутренней речи от содержания мыслительной деятельности // Вопросы психологии. – №6. – 1958. – С. 84; [3]Соколова Л.А. Несобственно-авторская (несобственно-прямая) речь как стилистическая категория. – Томск, 1968; [4]Ярмоленко Г.Г. Типы и функции изображенной внутренней речи в современной английской прозе: Автореф. дис. … канд. фил. наук: 10.02.04. – 0 / ОГУ им. И.И. Мечникова. – М., 1982.

Список використаних джерел

[1]Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 7 т. – Т. 3. – М., 1940; [2]Мирний Панас. Твори: В 5 т. – Т. 2: Хіба ревуть воли, як ясла повні? – К., 1954; [3]Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: В 10 т. – Т. 2: Прозові твори. – К., 1956; [4]олстой Л.Н. Собрание сочинений: В 14 т. – Т. 4-7: Война и мир – М., 1951. – Т. 4; [5]Чехов А.П. Собрание сочинений: В 12 т. – Т. 1: Повести и рассказы. – М., 1954; [6]Чернышевский Н.Г. Собрание сочинений: В 15 т. – Т.11: Что делать? – М., 1939. 7. Galsworthy J. The man of property. – London, 1935; [8]Woolf V. Mrs. Dalloway and essays. – London, 1984.